

22.04.2012

İngiliz belgelerinde halifeliğin kaldırılması

HAKAN ÖZOĞLU
Sayfa 6'da

İngiliz belgelerinde halifeliğin kaldırılması

Doç. Dr. HAKAN ÖZOĞLU
Central Florida Üniversitesi Öğretim Üyesi

Üzerinde en çok spekülasyon yapılan konulardan biridir, halifeliğin kaldırılmasında dış güçlerin, özellikle İngiltere'nin rolü. Spekülasyonlar bu eylemin İngilizler tarafından Mustafa Kemal'e dikte ettirildiği noktaya kadar geldi. İşte bu bağlamda ben de elimdeki konuya ilişkin belgeleri okuyucular ile paylaşmak gereğini hissettim. Önce 29 Ağustos 1923 yılında Yüksek Komiser Neville Henderson tarafından Londra'ya gönderilen bir rapor ile başlayalım (E 8826/199/44). Bu rapor Lozan Anlaşması'ndan hemen sonra hazırlanmış ve Yüksek Komiserin Halife Abdülmecid ile yaptığı bir görüşmeyi anlatıyor. Bu görüşmede Adnan (Adıvar) Bey de hazır bulunmuş ve Lozan'dan sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda fikir alışverişinde bulunulmuş. Raporun birkaç ilginç yanı var. Birincisi Yüksek Komiserinin Halife ile bir devlet başkanı havasında konuşması. O tarihlerde Halife'nin politik konumu hakkında Ankara hükümeti dışında pek bilgi sahibi olan yoktu, yani İngilizlerin Halife'yi bir devlet başkanı olarak görmesi anlaşılır bir şey. Ama Halife'nin verdiği cevaplar ve üslubu ile bu kanıyı güçlendirmek istediğini anlıyoruz. Abdülmecid'in kendisini politik güçten uzak, sadece maneviyat konuları ile ilgilenen bir lider olarak görmediğini, aksine politik ihtirasları olduğunu anlamak çok zor değil. Bu saptama Mustafa Kemal'in Abdülmecid'in politik bir güce sahip olma konusundaki çekinçleri ile örtüşüyor. Mesela Yüksek Komiser Henderson Londra'ya Halife'nin Lozan konusundaki değerlendirmelerini şöyle rapor ediyor: "Halife bu anlaşma dolayısıyla barışın kazanılması konusunda halkın mutluğunu paylaştığını söyledi ama bu kadar acıdan sonra Lozan Anlaşması konusunda pek çok kaygısı var... Türkiye bu anlaşma ile çok büyük sorumluluk altına giriyor dedi. Birkaç yıl önce Morning Post gazetesine Sevr Anlaşması'ndan dolayı yazdığı bir yazıdan bahsetti. Böyle bir makaleden haberim vardı ama içinde ne olduğunu bilmediğim için Halife'nin Sevr ile Lozan'ı karşılaştırırken Lozan'ın (Türkiye için) daha büyük bir dezavantaj olduğu değerlendirmesine bir anlam veremedim."

Halife'nin Lozan ve Sevr'e bakışı

Halife acaba neden böyle bir değerlendirmede bulundu? Gerçekten Lozan Anlaşması'nın Sevr'den daha kötü olduğuna mı inanıyordu yoksa İngilizlere başka bir mesaj vermek istemişti? Bu görüşmede kendisinin ve Türk halkının İngilizlere olan ilgisini, Türkiye'nin İngilizlerin "destek ve rehberliğine" ihtiyacı olacağını defalarca tekrar ettiğini Yüksek Komiser Londra'ya iletiyor. Hatta Yüksek Komiserin edindiği izlenim Halife'nin Ankara'daki Meclis'i küçümsediği ve hakir gördüğü (contemptuous) yönünde. Bununla ilgili olarak Neville Henderson raporun değişik yerlerinde şunları yazmış: "Birkaç kez

29 Ağustos 1923 yılında Yüksek Komiser Neville Henderson tarafından Londra'ya gönderilen bir raporda, Halife Abdülmecid'in Lozan Anlaşması ile ilgili kaygılarına yer veriliyor. Raporda ifade edildiğine göre Abdülmecid, Türkiye'nin bu anlaşma ile çok büyük sorumluluk altına girdiğini düşünüyor.

halife kendinden emin olarak halkın duygularının Ankara hükümetinden farklı olduğunu, halkın sadık, dürüst ve İngiliz dostluğuna hevesli olduğunu söyledi." "Halife, 'Türkiye yoldan çıkmış birkaç kişinin ihtiraslarından dolayı yanlış yola sapmıştır. Umarım bundan sonra bu kişisel ihtirasların sonuna gelinmiştir. (...) Umarım Türkiye'nin bu iyileşme sürecinde İngiltere Türkiye'ye daha yumuşak/nazik davranır' dedi." "Halife böyle stresli zamanların bu tür zavallı yaratıkların ortaya çıkmasına olanak sağladığını pişmanlıkla ve yüksek sesle ifade etti. (Ayrıca) bir işgalin (İngilizlerin İstanbul'u işgalinden bahsediyor) zor kullanma ve fazla gayret gerektirdiğini, bazı sadık kişilerin İstanbul'u İngilizler için/adına yönetmesinin daha uygun ve ucuza mal olacağını belirtti."

Okuyanın ilk sorusu bu tercümenin aslına uygun olup olmadığı olmalıdır. Bunun için yukarıda belge numarasını verdim. İsteyen bakıp kontrol edebilir. Önce şunu belirteyim ki bu belgede "fırsatçı zavallı yaratıklar" sözüyle kimlerin kast edildiği ismen verilmemiş ama Halife'nin Ankara gurubunu kastettiği çok yüksek bir olasılık. Yani anlaşılır bir şekilde Abdülmecid'in de Vahdeddin gibi Ankara hükümetine pek iyi gözle bakmadığı ve onların kendi

hanedanının hakkı olarak gördüğü politik gücü kullanmak için fırsat kolladığı kanısındayım. Bu gücü ele geçirmek için İngiltere'ye ihtiyacı olduğunun farkında ve Yüksek Komiserle yaptığı bu görüşmede ima etmek istediği şey gayet açık, "benim iktidarına yardım edin, benden Britanya'nın çıkarlarına zarar gelmez." Neville Henderson'un verdiği cevap net: "İngiltere her zaman barışçıl olarak gelişmeyi arzu eden küçük devletlere yardım elini uzatmakta tereddüt etmemiştir. Siz sayın majestelerinin talep ettiği böyle bir destek ve rehberliği esirgeyeceğimizi sanmıyorum tabi ki eğer Türkiye bunu hak ettiğini ispat ederse."

Buraya kadar yazdıklarımdan pek çok sonuç çıkarılabilir ama umarım okuyucu en azından Abdülmecid'in Büyük Britanya için önemli bir problem yaratmayacağına kani olduğu sonucunu da çıkartır. Birinci Dünya Savaşı kaybedildikten sonra Halife'nin gücünün boyutları da zaten İngilizler tarafından bilinen bir durum. O yüzden 1918'den sonra halifeliğin kalkmasından çok kendileri için problemsiz bir halifenin İslam aleminin başında bulunmasının daha çok işlerine yarayacağı kanısı yaygın. Gördüğümüz gibi Abdülmecid uysal bir halife olacağına sinayallerini zaten defalarca İngiltere'ye vermiş. Öyleyse

Lozan'da gizli olarak Ankara hükümetine Abdülmecid'in halli konusunda baskı yaptığı iddiası havada kalıyor. Bu saptama için daha kuvvetli kanıtlar da İngiliz arşiv belgelerinde mevcut. Mesela 8 Mart 1924 tarihli İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir R.C. Lindsay'ın Field Marshal Viscount Allenby'e yazdığı ve Dışişleri Bakanlığı'na kopyaladığı bir mektupta (E 2107/1752/44) "Türkler halifeliği kendi iç politikaları uğruna yıktılar" saptamasında bulunur. Yani İngiliz belgelerinden anladığımız kadarı ile İngilizlerin Mustafa Kemal'e Lozan'da ve sonra böyle bir baskıda bulunduğuna dair kanıt yok; aksine Türklerin halifeliğin kaldırılmasına hayretle bakıyorlar. Ama bu demek değil ki Ankara hükümeti halifeliği kaldırırken İngilizlerle olan politikasını hiç hesaba katmıyor.

Halifeliğin kaldırılması

"Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası" adlı kitabımda halifeliğin kaldırılmasındaki ana sebebin hanedan tehdidini ortadan kaldırmak olduğunu yazmıştım. Asıl amaç halifelik makamı değildi demiştim. Buna delil olarak da Mustafa Kemal'in halifelik makamını Kuzey Afrikalı Şeyh Senusi'ye teklif ettiği yönündeki ABD istihbarat raporlarını göstermiştim. 1924 Şubat'ının ikinci yarısından itibaren kaldırma kararının verildiğini ve hatta ABD, Fransız ve İngiliz diplomatlarının bu haberi TBMM'de oylanmadan önce kendi başkentlerine geçtiklerini biliyoruz. Onların bu bilgiye sahip olmaları tabii ki bu eylemi onların yaptırıldığı anlamına gelmez. Ama halifeliğin kaldırılmasını Ankara'nın bir taşla iki kuş vurmak arzusu olarak da görebiliriz. Bunu da başka bir İngiliz belgesi ile okuyucunun bilgisine sunayım. Yine Yüksek Komiser Lindsay tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Ramsay MacDonald'a gizli ibaresi ile gönderilen 27 Şubat 1924 tarihli bir mesajda (E 1904/1752/44) "gizli kaynaklardan alınan bilgiye göre İsmet Paşa'nın İzmir'de halifeliğin kaldırılması ve hanedanın yurtdışına çıkarılmasının İngilizlerin Pan İslam şüphanesini gidereceğini ve Musul müzakerelerinde Britanya'yı daha az inatçı yapacağına inandığını generallerine söylediği" rapor ediliyor. Yani İsmet Paşa generallerine bu işin dış politikada da faydalı sonuçlar doğuracağı iddiası ile kaygı gideriyor sanıyorum. Son Halife Abdülhamid Ankara hükümetine karşı pek dostane duygular beslemiyor ve İngiltere'nin kendi iktidarı konusunda nabzını yokluyor. Halifeliğin kaldırılması konusunda İngiltere'nin Ankara hükümetine bir baskısı yok. Halifeliğin kaldırılmasının en büyük sebebi hanedanın politik güce ortak olmak ihtimalini ortadan kaldırmak. Bunun İngilizlerin bazı kaygılarını ortadan kaldırıp Musul müzakerelerine de yardım edebileceği ihtimali de göz önüne alınmış ama bu hesabın yanlış olduğu kısa zamanda ortaya çıkıyor.

aozoglu@hotmail.com